

Людмила Бербенець (Київ)

ЖАНРОТВІРНІ КООРДИНАТИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ПАСТИШУ

У літературі постмодернізму пастиш є широко застосовуваним принципом деконструкції, перекомпонування та «перепишування» вже існуючих текстів культури і має свою жанрову історію (від центону до пастічко і пастишу). Присутній на різних рівнях постмодерністського художнього тексту та дискурсу або на декількох з них одночасно, пастиш не піддається чіткому окресленню його жанрових меж. Він є спробою подолання жанру, жанрових кордонів та потенціалом творення нових літературних жанрів та жанрових різновидів.

Виникає питання, чи є пастиш окремим жанром постмодерністської літератури. Якщо розуміти жанр як певний тип твору, «який складається історично (роман, поема, балада та ін)» завдяки спільності характерних рис, притаманних «більш чи менш широкій групі творів будь-якої епохи, певної нації чи світової літератури загалом [11; 106]», тоді можна говорити, що пастиш є літературним жанром, який поступово еволюціонував у пастиш постмодерністський та в різні епохи набував різних ознак та функцій. Спорідненими з ним у такому випадку є центон (античний та бароковий), пастічко, колаж тощо. Слід врахувати ту обставину, що, з одного боку, жанр постає певним інваріантом літературного твору, а з іншого, – жанрова диференціація є досить відносною, історично та контекстуально детермінованою (на рівнях синхронії та діахронії) [12; 364–365, 10; 263–265].

У сучасному літературознавстві відбувається чергове переосмислення категорії жанру, усвідомлюється гранична відносність жанрового поділу та означення жанрових критеріїв окремого тексту, спостерігається бурхливе продукування авторської, територіальної, зумовленої різними культурними контекстами жанрової номенклатури [див.: 15, 21]. Рецептивний аспект також впливає на перегляд жанрових форм, йдеться про зростаючу роль читача у визначенні жанрових особливостей твору. Наприклад, Дж. Каллер вважає, що жанр – це радше не сукупність певних текстуальних ознак, а набір «сподівань». Вчений говорить навіть про «не-жанрову літературу» (*non-genre literature*), яка «... уникає регламентованих відношень між *письмом* – виробленням зовнішньої форми – та *читанням* – виробленням сенсу [18; 54]». Позажанровим Дж. Каллер називає, наприклад, роман Дж. Джойса «Поминки по Фіннегану». П. Коблі також окреслює жанр як «сподівання», розглядаючи його у семіотичному ключі (тексти певного жанру є змінними знаками, тому вони потребують читача, який би їх розпізнавав та інтерпретував [17; 41–47]).

Ц. Тодоров, який в есе «Походження жанрів» (1975) загалом висловлюється на користь жанрового поділу літературних творів, вважає, що небажання твору підкорятися жанровій формі, навпаки, свідчить про нормативну функцію жанру. Межа між жанровою канонічністю та неканонічністю того чи іншого тексту є досить рухомою та відносною, залежною від реципієнта не меншою мірою, ніж від автора. Жанровий канон та його «коливання» зумовлені компетенцією того, хто його характеризує. Справедливим буде й протилежне твердження про те, що і читач, і письменник залежать від жанру твору. Для першого він стає «горизонтом очікування, для другого – «моделлю писання [16; 29]». Ц. Тодоров услід за Ф. Шлегелем, який вважав жанри «динамічними» основами творення, говорить, що завдяки своїй подвійній природі (поєднанню діахронічної та синхронічної складових) жанр є рухомою, а не застиглою літературознавчою категорією [16; 30–31]. Жанр як рухому та динамічну категорію розглядають також Ю. М. Тинянов, Ч. Згожельські, І. О. Денисюк [див.: 5].

Навіть у літературі постмодернізму жанровий поділ не зникає. Якби не було жанру, не було б канону, з яким можна було б порівнювати гетерогенні, аморфні та змішані постмодерністські літературні тексти. Твори сучасних письменників виступають за рамки не лише жанрів, а й видів та родів літератури. Вони набувають ознак кінематографічного та театрального мистецтва, виходять у інтермедіальний простір культури сьогодення (наприклад, романи Ф. Бегбеде «1,499 €», В. Пелєвіна «Generation »П», Ю. Андруховича «Перверзія»). Так,

досліджуючи модифікації жанру сімейного роману в доробку сучасної американської письменниці Е. Тайлер, Г. С. Покидько пропонує розуміти під жанром «певний культурно та історично зумовлений комплекс ознак змісту й форми, що перебуває у процесі постійної трансформації та оновлення, а цей останній, у свою чергу, разом з долученням нових (у тому числі, нелітературних) елементів, актуалізує й оживлює увесь попередній жанровий досвід [14; 5]». Жанр, таким чином, не сприймається як виключно інваріантна категорія, а постає певним історично зумовленим, але не застиглим, рухомим набором ознак.

Довга історія побутування пастишу (античний і бароковий центони, ренесансне пастичко, пастиш у французькій літературі кінця XIX– початку XX століття, постмодерністський пастиш) дозволяє говорити про його особливу жанрову природу. Хоча І. Гоестрей називає пастиш «ртутним жанром», зважаючи на його мінливість та гетерогенність, неможливість чіткого окреслення його ключових рис [22; 10], вона все ж говорить про пастиш як про жанр. Р. Дайєр також відзначає, що деякі твори-пастиші можуть бути зараховані до жанру пастишу. Проте він робить уточнення, зауважуючи, що пастиш здатен виступати ще й як «аспект твору», перебуваючи всередині його тексту (наприклад, «текст у тексті», за термінологією Ю. М. Лотмана), а також як певний прийом («a formal operation used within a work»). Однак у кожному з цих випадків він потребує ідентифікації його як пастишу з боку читача [20; 2–3]. Ф. Джеймсон та М. Е. Роуз, порівнюючи постмодерністський пастиш з пародією, взагалі не визначають його як жанр чи прийом, а говорять про нього як про специфічний вид імітації [23; 72, 3; 273]. Маючи, очевидно, на увазі пастиш як стилізацію. Отже, непостійні та рухомі формальні та змістові характеристики тексту-пастишу, а також відносність критеріїв зарахування твору до певного жанру [див.: 17; 248, 7; 12–13, 5; 25, 4; 359–361] гранично ускладнюють вирішення такого жанру, як пастиш.

Наприклад, критеріями зарахування роману Дж. Барнса «Папуга Флобера» до жанру пастишу можна було би вважати його гетерогенність, еkleктичність, компоновання аксіологічно, семантично та естетично непідпорядкованих один одному текстуальних фрагментів, узятих з «чужих» творів чи вигаданих автором, «реконтекстуалізацію» «чужого» тексту. Проте в самому намаганні визначити жанр «Папуги Флобера» як «пастиш» прихована невідповідність, адже потрібно з'ясувати, чим є цей твір за жанром – романом чи пастишем, і чи не є він певним субжанром – романом-пастишем. Романи «Парфуми» П. Зюскінда, «Перверзія» Ю. Андруховича, «Гертруда і Клавдій» Дж. Апдайка можна також назвати романами-пастишами. Тексти романів «Папуга Флобера» Дж. Барнса та «Останній світ» К. Рансмайра завдяки використанню у них великої кількості прямих та непрямих цитат із творів Г. Флобера та Овідія, оповідей про їхнє життя, квазі-історичних свідчень про письменників є яскраво вираженими пастишами. Проте ці романи можна зарахувати до жанру «філологічного роману», тобто роману, у якому, за словами В. Новікова, «філолог стає героєм, а його професія – основою сюжету [13; 197]».

Схожим чином і центон, формально перебуваючи у порівняно вузьких жанрових рамках (переважно віршований твір, який складається з невидозмінених рядків «чужих» віршів, припасованих так, аби нова текстова тканина видавалася однорідною), був способом переведення твору одного жанру в інший або створення нових жанрових різновидів. Так, із віршів, узятих з «Буколік», «Георгік» та «Енеїди» Вергілія, Авсоній скомпонував епітаму «Весільний центон», а Госидій Гета – драму «Медея».

У постмодерністських творах також частково зберігається жанрова «пам'ять» добре відомих класичних текстів. «Чайка» Б. Акуніна є прикладом синтезу п'єси (за А. П. Чеховим, комедії) та детективного роману, певною детективною п'єсою. А так звана «комедія на три дії» «Чайка-буревестник» В. Бахчаняна – драматично-ліричним гібридом, своєрідним центоном, вибудованим на основі використання імен дійових осіб з п'єси А. П. Чехова «Чайка» та рядків із поезії Максима Горького «Песня о буревестнике» [див.: 1; 23–26]

Отже, постмодерністський пастиш, формально не будучи жанром, бере безпосередню участь у жанротворенні і трансформації системи вже існуючих жанрів. Він може бути засобом перекодування будь-якого жанру, забезпечуючи його розвиток, рухомість, валентність. Особливо цікавою є здатність пастишу поєднувати твори різних жанрів, будуючи гетерогенні

жанрові структури. Таким чином, пастиш постає механізмом збереження та видозміни генологічної пам'яті тексту.

Про пастиш, пародію, стилізацію та решту способів створення так званих «вторинних» текстів доцільно було б говорити як про «вторинні» жанри. В такому разі вони б становили певну «дзеркальну» (тексти первинних творів та їхні жанрові ознаки відбиваються у вторинних текстах) сукупність жанрових утворень. Адже пародія, стилізація та пастиш можуть бути написані на основі твору будь-якого жанру. При цьому вони здатні або залишатися у рамках жанру свого претексту, або переводити його в інший жанр.

Таким чином, доречніше окреслювати пастиш, пародію, стилізацію як своєрідні метажанри, які є «оболонками» для інших жанрів та їх комбінацій. Тоді виходить, що «первинні жанри» перебувають під своєрідною «парасолею» «вторинних» жанрів – метажанрів (наджанрів).

Визначення пастишу як метажанру, яке я хочу запропонувати, базується на розумінні концепту «метажанр» Р. С. Співак, Н. Л. Лейдерманом, О. Я. Бурліною. Остання, наприклад, бачить у ньому «провідний жанр епохи», «усталений просторово-часовий тип вивершення твору, який виражає певну конкретно-історичну концепцію [2; 45]». За О. Бурліною, метажанр є тісно пов'язаним з культурою, він одночасно проявляється в літературі, музиці, живописі тощо, постає певним «культурологічним аспектом жанру», «міждисциплінарним» жанром. Поняття «метажанр» виявляється ширшим за поняття «жанр», воно існує поза літературними родами та жанрами, охоплюючи великий обсяг літературних явищ.

Н. Л. Лейдерман вважає метажанр «структурним принципом» створення моделі світу в художньому творі [7; 221]. Загалом, за Н. Л. Лейдерманом, метажанр – це певний «провідний жанр», певна «спрямованість», притаманна «цілій групі жанрів» [7; 135]. Метажанр «стає ядром» системи жанрів, він починає впливати на жанри, близькі до нього, а потім – і на більш віддалені від нього жанри, «... орієнтуючи їхні структури на досягнення дійсності, відповідно до пізнавально-оціночного принципу методу, який є панівним у напрямі», – пояснює літературознавець [9; 7]. Зрештою, Н. Л. Лейдерман розуміє під метажанром певний «конструктивний принцип», притаманний тому чи іншому літературному напрямку. Так, «принцип романізації» був домінуючим у реалізмі, а для романтизму метажанром була «поемність», тобто «конструктивний принцип романтичної поеми [9; 10–11]». Пастишизація виступає таким конструктивним принципом в літературі постмодернізму. Як певна культурна домінанта пастиш виконує функції своєрідного наджанрового принципу побудови переважної більшості постмодерністських художніх текстів.

Пастиш постає метажанром не лише з погляду синхронії, але й у діахронічному розрізі. Маючи певну історію (античний, бароковий центони, пастишко доби Відродження), постмодерністський пастиш нагадує практику античного центону та компіляції епохи бароко. Різниця полягає в тому, що бароковий центон творився все ж у межах риторичної та поетичної традиції, а сучасний пастиш, будучи абсолютно нерегламентованим, постає квазі-риторичною побудовою. Як метажанр, пастиш вимагає від письменника винахідливості та креативності у компонованні вже готових текстів, а від читача – готовності до сприймання його як пастишу і до його багатовекторного прочитання.

Отже, навіть у постмодернізмі категорія жанру не може бути повністю відкинута. Про жанр йдеться як про певний орієнтир, з яким можна зв'язати різноманітні «відхилення» від нього в постмодерністській поезії. Водночас, один із найбільш поширених різновидів побудови постмодерністського художнього тексту – пастиш не можна назвати усталеним літературним жанром. Його натомість доцільно окреслити як:

1. Прийом компоновання художнього тексту з елементів чужих текстів, спосіб роботи з «чужим» словом, його «позичання» та «перетворення».
2. Власне текст, який скомпоновано за принципами побудови пастишу, тобто «текст-пастиш».
3. Метажанрове утворення, яке сприяє переходу з одного жанру в інший, продукує нові жанри і творить гетерогенні жанрові структури.

Література:

1. Бахчанян В. Вишневы ад и другие пьесы / Вагрич Бахчанян. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 422 с.
2. Бурлина Е. Я. Культура и жанр : Методологические проблемы жанрообразования и жанрового синтеза / Е. Я. Бурлина. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 165 с.
3. Джеймисон Ф. Постмодернизм, или культурная логика позднего капитализма / Фредрик Джеймисон // Современная литературная теория : антология / [сост. И. В. Кабанова]. – М. : Флинта : Наука, 2004. – С. 273–293.
4. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства / І. В. Козлик. – Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2007. – 591 с.
5. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : Монографія / Нонна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
6. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : Монографія / Нонна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Лейдерман Н. Л. Движение времени и законы жанра : Жанровые закономерности развития советской прозы в 60–70-е годы / Н. Лейдерман. – Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1982. – 256 с.
8. Лейдерман Н. Л. Движение времени и законы жанра : Жанровые закономерности развития советской прозы в 60–70-е годы / Н. Лейдерман. – Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1982. – 256 с.
9. Лейдерман Н. Л. Жанровые системы литературных направлений и течений / Н. Л. Лейдерман // Взаимодействие метода, стиля и жанра в советской литературе : [сб. научн. труд.]. – Свердловск, 1988. – С. 4–17.
10. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [ред. А. Н. Николюкина] / Институт научн. информации по обществ. Наукам РАН. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб.
11. Литературный энциклопедический словарь / [общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева ; редкол. : Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов, Л. Г. Бочаров и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 750, [1] с.
12. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007–. – Т. 1. – 2007. – 608 с.
13. Новиков В. Филологический роман / Вл. Новиков // Новый мир. – 1999. – № 10. – С. 193–205.
14. Покидько Г. С. Модифікація сімейного роману в творчості Енн Тайлер : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Покидько Ганна Сергіївна. – К., 2007. – 20 с.
15. Сендика Р. Про культурологічну теорію жанру / Рома Сендика // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / [упоряд. Б. Бакули ; заг. ред. В. Моренця ; пер. з польськ. С. Яковенка]. – К. : Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 467–491.
16. Тодоров Ц. Походження жанрів // Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров ; [пер. з франц. С. Марічева]. – К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. – 162 с.
17. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы / Р. Уэллек и О. Уоррен ; [пер. с англ. А. Зверева, В. Харитоновна, И. Ильина]. – М. : Прогресс – 1978. – 326 с.
18. Cobley P. Objectivity and Immanence in Genre Theory / Paul Cobley // Genre Matters : Essays in Theory and Criticism / ed. by Garin Dowd, Lesley Stevenson and Jeremy Strong]. – Bristol : Intellect Books, 2006. – P. 41–54.
19. Culler J. Toward a Theory of Non-Genre Literature / Jonathan Culler // Theory of the Novel : A Historical Approach / [ed. by Michael McKeon]. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2000. – P. 51–56.
20. Dyer R. Pastiche / Richard Dyer. – London ; New York : Routledge, 2007. – 227 p.
21. Genre Matters : [essays in theory and criticism] / ed. by Garin Dowd, Lesley Stevenson and Jeremy Strong]. – Bristol : Intellect Books, 2006. – 178 p.
22. Hoesterey I. Pastiche : Cultural Memory In Art, Film, Literature / Ingeborg Hoesterey. – Indiana : Indiana University Press, 2001. – 139 p.
23. Rose M. A. Parody : Ancient, Modern, and Postmodern / Margaret A. Rose. – Cambridge, 1993. – 324 p.

Genremaking Features of Postmodern Pastiche

In postmodernism genre canons seem to be entirely rejected. But they still allow comparing postmodernist eclectic and non-conventional texts with the traditional genre forms and to state the non-genre nature of the former. Pastiche in postmodern literature tends to be aside from all the genre forms. But at the same time it possesses serious genrechanging potential being a kind of metagenre construction.